

‘Alhoewel ik in staat zou zijn geweest ze persoonlijk dood te trappen...’

Oud-minister Struycken over zijn rol in het gratiebeleid jegens ter dood veroordeelde oorlogsmisdadigers

*Jan Ramakers*¹

In het persoonsarchief van KVP-oud-minister van Justitie A.A.M. Struycken (1906-1977), gedeponereerd bij het Nationaal Archief te Den Haag, bevindt zich een opmerkelijk, op punten met de hand gecorrigeerd, typoscript van zijn hand uit 1972. Hierin legt hij, ruim twintig jaar na dato, naar aanleiding van de beroering rond de mogelijke vrijlating van de zogenaamde Drie van Breda, verantwoording af van zijn rol in het gratiebeleid jegens ter dood veroordeelde oorlogsmisdadigers tijdens zijn ministerschap in de jaren 1950-1951.² De notitie, waarvan niet duidelijk is voor wie die bestemd was, geeft duidelijk blijk van Struyckens worsteling met zowel emotionele als politieke en juridische argumenten, waarbij de laatste overigens steeds van doorslaggevende betekenis waren. Meer dan zijn voorganger en partijgenoot Th.R.J. Wijers, van wie hij de hoofdlijnen van het beleid overnam, bleek Struycken bereid knopen door te hakken in controversiële kwesties en daarvoor ook de politieke verantwoordelijkheid te nemen.³ Dat neemt niet weg dat een aantal gevallen de gemoederen in maatschappij en politiek behoorlijk verhitten en dat ‘de moeizame en problematische afwikkeling van een aantal individuele gevallen het oordeel over ‘de gehele berechting sterk heeft gekleurd’, zoals Peter Romijn in zijn dissertatie opmerkt.⁴ Ook wijst Struycken erop dat minister A.A.M. van Agt in 1972 zichzelf onnodig in de problemen bracht door heftige emoties over zich af te roepen toen hij beraad vooraf met het parlement over de Drie van Breda toezegde. Dit was immers niet nodig geweest omdat gratieverlening een prerogatief van de Kroon is.

Het memorandum van Struycken wordt hier integraal gepubliceerd. Wel zijn aperte typefouten en fouten in de spelling van namen gecorrigeerd.

De drie van Breda

Het is wellicht voor de kennis van de “histoire intime” wel van belang, mijn eigen kennis daarvan eens op papier te zetten.

In 1950/51 werd ik als Minister van Justitie geconfronteerd met nog tienduizenden politieke delinquenten en vele kampen, waarin deze waren ondergebracht en zelfs nog kinderkampen voor de kinderen van opgesloten ouders.

Het leek mij, dat wij met deze nipijsen van de oorlog niet moesten blijven zitten. Met ahang en familie betekende dit een gefrustreerde en rancuneuze groep in de Nederlandse samenleving van vele honderdduizenden. We moesten trachten, daarvan binnen afzienbare tijd verlost te raken. Daarbij kwam, dat de verschillende tribunaal voor soortgelijke gevallen heel verschillende vonnissen hadden gewezen van doodstraf tot enkele maanden. Dat kon

door de hogere instantie niet allemaal gecorrigeerd worden. Dat was aanleiding om een systeem op te zetten, waarbij door gratiëring een herziening kwam en stroomlijning van de opgelegde straffen, waardoor de meesten binnen afzienbare tijd weer in de maatschappij konden terugkeren. Voor de langgestraften en levenslang gestraften werd een Commissie Röling⁵ ingesteld, om deze in het bijzonder te bezien. Ook voor dezen was dan een mogelijkheid om ze bij goed gedrag op jaren te stellen en ze tegelijkertijd voorwaardelijk vrij te laten.

Van de Duitse oorlogsmisdadigers zaten nog Aus der Fünten, Fischer, Kotälla, Lages, Berg⁶ en nog enkelen. Van Fischer en Aus der Fünten, die in hoogste instantie ter dood waren veroordeeld, maar in de eerste instantie tot levenslange gevangenisstraf, lagen gratieverzoeken. Voor nog een ander lag een gratieverzoek. De naam ben ik vergeten.⁷ Deze was een genaturaliseerde Duitser die na de opkomst van Hitler weer naar Duitsland was teruggekeerd en zich geheel aan dat regime heeft overgeleverd. Hij had zich opgeworpen als de man die nazistische propaganda maakte bij Nederlandse arbeiders in Duitsland en die ervoor gezorgd zou hebben, dat deze lieden in marechaussee en Nederlandse militaire uniformen in de oorlog belangrijke posten zouden hebben bezet en door dit verraderlijke optreden de Duitsers belangrijke strategische punten zonder slag of stoot in handen hadden gespeeld.

De gratieverzoeken van deze drie bleven maar bij de Koningin⁸ liggen, zelfs na herhaalde verzoeken om de afwijzing van deze gratieverzoeken te tekenen. De Koningin verzocht mij om erover te komen spreken. Bij dat onderhoud bleek mij, dat Zij ernstige gewetensbezwaren had tegen de doodstraf en moeite had door haar handtekening mede-verantwoordelijkheid te nemen. Ik voelde toen voor het eerst, dat de Kroon niet helemaal formaliteit is in ons staatsbestel en dat bij gewichtige zaken, waar de Kroon een standpunt zou willen innemen, dit door weigering zou kunnen afdwingen. De Minister zou dan moeten kiezen tussen zijn standpunt en de Kroon.

Nu de Koningin bleek echte gewetensbezwaren te hebben, vond ik het mijn taak te proberen een oplossing daarvoor te vinden. Ik liet mij alle hangende dossiers voorleggen. Alhoewel ik bij het doorlezen van de gewelddaden van Fischer en Aus der Fünten, indien ze in de kamer erbij hadden gezeten, in staat zou zijn geweest ze persoonlijk dood te trappen, moest ik erkennen, dat er redenen waren, de doodstraf in levenslang om te zetten. Ik had er persoonlijk minder moeite mee, omdat ik levenslang – ook al zou dat 20 jaar betekenen – een zwaardere straf vind dan de doodstraf.

De redenen voor gratie waren voor deze twee, dat de eerste instantie had gemeend hen de doodstraf niet te kunnen opleggen, o.m. omdat hun persoonlijkheidsstructuur niet bestand geweest was tegen de systematische opvoeding en propaganda, waaronder ze waren opgegroeid en waarin ze geleerd hadden, Joden niet als mensen te beschouwen maar als gebroed wat uitgeroeid moest worden.

Dat een tribunaal in die dagen tot zulk een genuanceerd oordeel is gekomen was wel heel bijzonder en toont aan, dat zorgvuldige overweging was voorafgegaan.

Ik kon dus stellen, dat hier een dubium was en dat dit voor de verdachte moest gelden.

Minister A.A.M. Struycken [Foto: Spaarnestad Fotoarchief].

Een tweede argument was, dat zo geruime tijd was verlopen tussen vonnis en eventuele executie, omdat men hen als getuige in andere zaken wilde benutten.

Dat tweede argument zou ook gelden voor de dossiers die nog niet geheel waren afgesloten om een of andere reden, zoals het verzoek om een psychiatrisch rapport over Kotälla.

Op grond daarvan meende ik de Koningin te kunnen tegemoetkomen door in de gevallen waarin een van de veroordelende instanties geen doodstraf had uitgesproken, gratie tot levenslang voor te stellen.

Ook zegde ik toe dat, wanneer na een bepaalde termijn de andere gevallen niet konden worden afgesloten, voor het Parlement te verdedigen dat geen doodstraffen meer zouden worden geëxecuteerd.

Ik was mij bewust dat ik daarmee politiek in moeilijkheden zou komen.

De derde, die ik boven vermeldde, was in twee instanties ter dood veroordeeld en er stond aan diens executie niets in de weg. Ik had er wat moeite mee, omdat ik de bewijsconstructie in beide instanties niet erg sterk vond. Ik was echter geen rechter en een vergissing of een grove fout was er ook niet.

De Koningin had echter opnieuw bezwaren en wel omdat de man reeds plusminus 63 jaar oud was en per slot van origine een Duitser aan wie het verraad tegenover Nederland minder kon worden toegerekend.

Ik heb toen de Koningin duidelijk gemaakt dat ik al heel ver was gegaan om Harentwille en dat ik de politieke verantwoordelijkheid slechts vanuit een verdedigbare stelling kon dra-

gen. Ik dacht n.l. dat gevallen als Lages, Kotälla, Berg e.a. nog binnen de gestelde termijn voor definitieve gratie tot levenslang konden worden afgewerkt en dat daarbij dus nog enige executies zouden vallen. Ik moest daarbij dan één lijn trekken.

De Koningin heeft zich toen daarbij neergelegd en Fischer en Aus der Fünften kregen gratie en de derde werd geëxecuteerd.

Er volgde enige beroering in couranten, met requesten alsmede spotprenten. Er waren ook dreigementen. Ook het bijzondere Hof was nogal gepikeerd, maar alles bijeen liep het nogal rustig af. In de Kamer bleek Mr. Donker⁹ als voorzitter van de fractie van de P.v.d.A. begrip te hebben voor mijn standpunt en hij wist ernstige moties te voorkomen. Ook Drees¹⁰ had mij wel eens benaderd en gevraagd of ik niet wat ver ging met de gratiëring van de politieke delinquenten. Ik had n.l. in dit beleid steeds gehandeld als Minister van Justitie en het Kabinet nimmer erover geraadpleegd.

Na mijn uiteenzetting van het probleem nam hij genoegen met mijn standpunt, vooral daar ik er geen Kabinetspolitiek van maakte en de eventuele politieke afkeuring geheel op mijn hoofd zou komen.

Het was voor mij toen vanzelfsprekend, dat gratie tot levenslang zou betekenen maximaal 20 jaar, hoewel ik vond dat ze deze 20 jaar dan ook wel moesten hebben. Na 20 jaar gevangenisstraf is men niets meer waard en heeft verdere bestraffing dus geen zin. Gevaar voor herhaling is er natuurlijk bij deze lieden ook niet meer. Zou ik hebben kunnen vermoeden dat deze gratiëring werkelijk levenslang zou blijven, dan had ik de executie doorgezet. Ook de eerste instantie heeft m.i. bij veroordeling tot levenslang dezelfde gedachte gehad. Het echte levenslang zou een zwaardere straf zijn geweest dan de doodstraf. Het zou doodstraf op termijn zijn geworden en dat kon niet de bedoeling geweest zijn.

In onze opvattingen over straf past het ook helemaal niet en in de herleefde rechtsstaat is het onduidbaar om iemand, zonder enig perspectief, opgesloten te laten tot de dood.

Voordat de andere gevallen konden worden afgewerkt, kwam er een Kabinetskrisis en werd ik opgevolgd door Mr. Mulderije.¹¹ Bij het eerst voorkomende geval, n.l. Pieters,¹² die in eerste instantie niet ter dood was veroordeeld maar waarbij in tweede instantie door Lange-meijer¹³ de doodstraf was gevorderd en door het Hof was uitgesproken voor de gelijkheid van bestraffing, in de veronderstelling dat gratie zou volgen volgens de door mij gestelde regels, liet hij deze toch executeren.

Het is begrijpelijk, dat deze doorbraak van het beleid nogal wat deining veroorzaakte. Het is de vraag of Langemeijer wel de doodstraf zou hebben geëist als hij dit zou hebben geweten. Nu had hij het voor de gelijkheid van de bestraffing door het Hof gedaan. Ook had gevangenispersoneel, aalmoezenier en advocaat de man gerustgesteld en het is een hele scène geweest toen hem werd medegedeeld, dat hij de volgende morgen zou worden geëxecuteerd. Er was een halve gevangenis-opstand toen dit bekend werd. Mr. van Dal¹⁴ werd er in de nacht bij gehaald en deze wist de man tot bedaren te brengen en zijn lot te doen aanvaarden en de rust te doen weerkeren.

Toen Mr. Mulderij werd opgevolgd door Mr. Donker zat deze met het geval Lages. De door mij gestelde termijn dat geen doodstraf zou worden geëxecuteerd, was lang verstreken en de Koningin heeft ernstig bezwaar gemaakt tegen het voornemen om Lages te doen executeren. Mr. Donker heeft moeten kiezen tussen verlening van gratie en afstand van de Koningin. Hij heeft dit tegenover zijn fractie met moeite verdedigd, doch men heeft het aanvaard. Het was echter toen voor Mr. Donker onmogelijk de nog resterende gevallen van levenslang op jaren te stellen, bijv. 25 jaar. De gemoederen waren nogal verhit en hij moest t.a.v. de restgevallen streng blijven. Daarna heeft geen Minister het meer aangedurfd. Zelf ben ik nog twee keer kort Minister van Justitie geweest. Ik vond het toen geen eerlijke zaak tegenover het parlement omdat het stellen van de portefeuillekwestie voor de korte tijd dat ik nog in functie zou blijven, geen betekenis had en ik dus niet echt mijn verantwoordelijkheid tegenover de Kamer in zo'n precare zaak kon stellen.

Ik had er bij mijn beleid wel begrip voor dat mensen die ernstig onder de wreedheden te lijden hadden gehad er moeite mee zouden hebben, maar ik meende dat het beëindigen van de straf na plus minus 20 jaar een overwinning betekende van de beginselen van onze rechtsstaat tegenover het Nazidom en uiteindelijk het wegvallen van de confrontatie van de gekwetsten met dit stuk verleden. Een Joodse voorganger zei mij, dat hij begrip had voor mijn beleid, maar dat ik moest begrijpen dat hij bij zijn geloofsgenoten die eenzaam waren achtergebleven, niet meer kon komen als hij zich daarachter zou stellen en zei, dat ik moest doen wat ik meende te moeten doen en hij zou protesteren omdat hij in zijn positie ook niet anders kon.

Van de zijde van het O.M., o.a. Zaaijer¹⁵ is onderschat het probleem van de massaliteit. Het is vanzelfsprekend, dat de achtereenvolgende ministers van Justitie het belangrijker vonden de vele duizenden noodgevallen te behandelen – waarbij velen ook in de hitte van de strijd na de oorlog onbillijk of onjuist waren beoordeeld en daarbij de zware gevallen als van de Duitsers wat achterop kwamen, mede in de veronderstelling dat die hun deel wel zouden krijgen.

Ook mij is nu niet duidelijk waarom deze gevallen zo lang bleven liggen. De moeilijkheid de bewijzen bijeen te krijgen blijkt wel duidelijk uit het feit dat we de hoofdschuldigen hebben laten ontglippen met lichte bestraffing.

Dat er politieke druk vanuit Duitsland zou zijn geweest is nonsens. Daar waren we toen nog niet gevoelig voor.

Minister Van Agt¹⁶ heeft zich moedig door de onverwacht grote emotionele druk heengeslagen. Toch is het onbegrijpelijk dat hij de weg van voorafgaand beraad met het Parlement heeft toegezegd, en daarmee deze emoties over zich heeft afgeroepen. Daarmede maakte hij het zichzelf en de regering onnodig moeilijk en is de impasse onopgelost.

Ook de toezegging van een commissie van onderzoek lijkt mij onjuist. Na het votum van de Kamer had hij of moeten heengaan of zich moeten voorbehouden naar een strengere maatstaf zich opnieuw te zullen beraden. Hij zou dan op korte termijn Kotälla hebben kunnen laten gaan (deze is psychisch gestoord) en op dezelfde grond vermoedelijk ook nog een van de andere twee die aan een vroege seniele dementie schijnt te lijden.

Op een later tijdstip zou hij dan ook, zonder voorafgaande bespreking de derde hebben moeten laten gaan.

Den Haag, 13.3.1972

Noten

- 1 Met dank aan Johan van Merriënboer voor zijn medewerking.
- 2 Nationaal Archief, archief Struycken, 2.21.217, inv.nr. 47. P.P.T. Bovend'Eert plaatst het stuk in een staatsrechtelijke context in zijn artikel: 'Koning en ministers. De staatsrechtelijke en staatkundige positie van de koning aan de hand van twee voorbeelden: het gratiebeleid van de doodstraf (1950-1952) en de benoeming van de burgemeester van Utrecht (1948)', *Bestuurswetenschappen* 39(1985) nr. 7, p. 443-451. Wielenga gebruikt onder meer dit stuk voor zijn beschouwingen over de rol van het gratiebeleid in de Nederlands-Duitse betrekkingen in: Friso Wielenga, *West-Duitsland: partner uit noodzaak. Nederland en de Bondsrepubliek 1949-1955* (Utrecht 1989) p. 454-469.
- 3 Voor de parlementaire geschiedenis van de 'barmhartigheidspolitiek' ten tijde van het eerste kabinet-Drees onder verantwoordelijkheid van achtereenvolgens Wijers en Struycken zie: J.C.F.J. van Merriënboer en P.P.T. Bovend'Eert, 'Het rustige tuintje van rechter Wijers' in: P.F. Maas (red.), *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945*, deel 3, *Het kabinet-Drees-Van Schaik 1948-1951*, band B, *Anticommunisme, rechtsherstel en infrastructurele opbouw* (Nijmegen 1992) p. 521-567.
- 4 Peter Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig. Politiek beleid inzake de bestraffing en reclassering van 'foute' Nederlanders, 1945-1955* (Houten 1989) p. 246.
- 5 B.V.A. Röling (1906-1985), strafrechtgeleerde en polemoloog.
- 6 F.A. aus der Fünten (1909-1989). SD-functionaris. Samen met F. Fischer (1901-1989) als leiders van de *Zentralstelle für Jüdische Auswanderung* in Amsterdam en van het *Referat IV B4* in Den Haag verantwoordelijk voor de deportatie van de Nederlandse joden. Beiden kwamen in 1989 vrij.
J.J. Kotälla (1908-1979). Hoofd van de administratie van Kamp Amersfoort. Verving kampcommandant K.P. Berg bij diens afwezigheid. Eén van de beruchtste kampbeulen van Kamp Amersfoort. Maakte deel uit van diverse vuurpelotons. Kreeg in 1948 de doodstraf die later werd omgezet in levenslang. Overleed in de gevangenis in Breda.
W.P.F. Lages (1901-1971). Chef van de *Sicherheitsdienst* en *Sicherheitspolizei* in Noord-Holland en Utrecht. Verantwoordelijk voor onder meer tientallen moorden en executies en voor de deportatie van 70.000 joden. Werd in 1966 vrijgelaten omdat hij ernstig ziek was.
K.P. Berg (1907-1949). Vanaf 8 maart 1943 commandant van Kamp Amersfoort. Betrokken bij de executie van honderden gevangenen. Werd in 1948 ter dood veroordeeld en volgens Groen op 27 november 1949 geëxecuteerd (Koos Groen, *Landverraad. De berechting van collaborateurs in Nederland* (Weesp 1984) p. 257). Struycken lijkt zich dus te vergissen als hij meent dat Berg in 1950/51 nog gevangen zat. Overigens is Groen ook niet altijd even nauwkeurig. L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 12, *Epiloog, eerste helft* (Leiden 1988) p. 617, n. 1 geeft geen uitsluitsel over het tijdstip van executie van Berg.
- 7 Struycken bedoelt hier J. Herdtmann (1887-1951), de leider van *Sport und Spiel*, een organisatie van NSB'ers in Duitsland, die in mei 1940 in Nederlandse uniformen de Duitsers had geholpen.
- 8 Koningin Juliana, die in 1948 haar moeder, koningin Wilhelmina, was opgevolgd.
- 9 L.A. Donker (1899-1956). Lid van de Tweede Kamer voor de SDAP/PvdA sinds 1935. Juridisch spe-

- cialist van de fractie. Volgde in 1951 M. van der Goes van Naters op als fractievoorzitter. Van 1952 tot 1956 minister van Justitie.
- 10 W. Drees (1886-1988). Op dat moment premier van het kabinet-Drees-Van Schaik.
 - 11 H. Mulderije (1896-1970). Minister van Justitie in de jaren 1951-1952. Voor de parlementaire geschiedenis van het gratiebeleid van Mulderije zie: J.C.E.J. van Merriënboer, 'Het justitiebeleid van Mulderije: een strijd voor geestelijke herbewapening' in: J.J.M. Ramakers (red.), *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945*, deel 4, *Het kabinet-Drees II 1951-1952. In de schaduw van de Koreacrisis* (Nijmegen 1997) p. 507-541.
 - 12 A.J. Pieters (1907-1952). Oostfrontvrijwilliger, ss'er en berucht mensenjager. Gevreesd als folteraar van (vermeende) verzetsstrijders.
 - 13 G.E. Langemeijer (1903-1990). Jurist. O.a. lid van de voorbereidingscommissie van het wetsontwerp Oorlogsstrafrecht dat in 1951 aan de Tweede Kamer werd aangeboden. 1945-1951: advocaat-fiscaal bijzondere Raad van Cassatie; 1946-1961: buitengewoon hoogleraar Inleiding tot de Rechtswetenschap en Wijsbegeerte des Rechts te Leiden; 1947-1957: Advocaat-generaal Hoge Raad; 1957-1973: procureur-generaal Hoge Raad.
 - 14 Vermoedelijk de Haagse advocaat A.J.M. van Dal.
 - 15 J. Zaaijer (1903-??). In de jaren 1945-1949 procureur-fiscaal (openbaar aanklager van oorlogsdelinquenten) bij het Bijzonder Gerechtshof te Den Haag.
 - 16 A.A.M. van Agt (geb. 1931). Van 1971 tot 1977 minister van Justitie en van 1977 tot 1982 minister-president.